

ОПОВІДЬ ДРУГА: БІОГРАФІЧНА *«Яків, син Саула та Міріам...»*

Коломия в рік народження майбутнього видавця
Повсякденне життя коломийців-євреїв
Дилеми походження Оренштайнів
Батьки і діти. Дитинство й освіта Якова. Військовий відбуток
Одруження. Народження первістки та інших дітей

Коломия, 1875

Ряшів, 1899

*Витоки міжетнічної конкуренції
за володіння «дефіцитними
ресурсами»*

*Акти громадянського стану,
єврейські особові назви,
імена і прізвища*

*Тендеції єврейської освіти:
між відданістю традиціям
та уніфікацією*

*Військовий відбуток
галицькими євреями*

*Зміна імені як механізм
асиміляції галицького єврейства*

Поєднавши у своєрідну мозаїку натепер відомі факти з історії єврейської спільноти Коломиї дооренштайнової доби, прагнучи продовжити свою мандрівку життєписом майбутнього видавця, мусимо зважитися на (від)творення біографічної оповіді — моделі «бігу життя», «від народження до смерті», «так, як було» тощо. Вона, звісно, теж матиме обмежений характер, адже її логіка буде заздалегідь «закорінена» у поглядах і переконаннях біографа, свідчитиме про фабулярний вимір такого тематичного блоку моєї студії. Я не переконаний, що власне ця оповідь, друга за чергою, читатиметься як повість чи роман про людське буття від початку до кінця, однак вона висуватиме на передній план книжки фігуру наратора-науковця. Бо саме посилення на виявлені історичні джерела й надаватимуть сенсовної структури окружинам Оренштайнової біографії у чітко окреслених хронотопі та часових рамцях. **[Коломия, 1875].**

[Коломия, 1875]

Цісарсько-королівський міський уряд у Коломиї володів площею 7160 моргів, налічував 17 679 мешканців, зокрема 5004 обряду римо-католицького, 337 акатоликів, 9019 ізраелітів, 18 вірмен, чотирьох вірних обряду греко-східного, 369 реформованих і, нарешті, чотирьох визнавців іншої віри.

Бургомістром був Генрик Задембський, його заступником — Саломон Вісельберг, асесором — Францішек Стадніченко, офіціалом — Пйотр Шибальський, інспектором поліції — Ян Песцьоровський, а от посада міського секретаря залишалася вільною. Щоправда було кілька канцеляристів: Станіслав Кружлевський, Володимир Блонський, Францішек Геллер.

За будівельну справу міста відповідав Кароль Клатецький, за фінанси — касир Антоній Більський і контролер Доміціуш Парфанович. Міським лікарем був Абрагам Вінтер, акушеркою — Тереза Шнайдер, ветеринаром — Леопольд Гаасе. Окрім цих чиновників, містові служили садівник, сержант поліції, два капрала, 16 поліціантів, надпожежник і 13 пожежників, котрі виконували й поліційну службу, 12 нічних сторожів, два шляхові наглядачі й палітурник. Працювала й телеграфна станція. Її начальником був

Ян Сейлер, офіціалами — Марцелій Славінський, Болеслав Добржанський, асистентом — Вацлав Холоневський.

Греко-католицьким деканом Коломиї був о. Миколай Сабат, парох у Товмачику; римо-католицьким деканом — ксьондз Валеріан Буш, парох у Заболотіві; коломийським рабином — Гігель Ліхтенштайн; парафію церкви аугсбурзького і гельвецького визнання очолював Кароль Кржаль.

Чинownikами служби здоров'я у Коломиї були Роман Гарбінський, Владислав Глачинський, Ян Карпінський, Максиміліан Роснер, Вінцентій Шимонович та Войцех Стідль, емеритований цісарсько-королівський полковий лікар. У місті працювали хірурги: Ян Фераль, Емануель Редер, Якуб Сінгер, Антоній Стадніченко, Арнольд Шнайдер, Гірш Тернер, Абрагам Вінтер. Коломийським ветеринаром був Леопольд Гаасе. Працювали дві аптеки — окружна Яна Скворнського і приватна — Яна Сідоровича.

Акушерками в Коломиї 1875 року зареєстрували: Марію Бахман, Фріду та Рифку Файнгольдів, Малку Кляйнманн, Розу Крігсманн, Шнейлдію Редер, Хаю Роттенберг, Антоніну Рутковску, Терезу Шнайдер, Гітлю Швестберг, Розалію Скочдополю, Песю Шпігельманн, Марію Тарнавську, Сюсену Вайнштайн, Рифку Заумкеніг, Юлію Залуцьку та Юлію Цайтлер]¹.

Про початок нового 1875 року нечисленні і непрямі інформації надібуємо в міській газеті того часу «Руській Раді». Так, (13) лютого 1875 року часопис розпочинав передовицю риторичним запитанням «Що далі?»², акцентуючи на пияцтві як негативному явищі повсякденного життя міського і сільського населення краю². А що газета була масовим джерелом інформації, редакція в особі редактора Михайла Білоуса та його помічника Івана Наумовича повідомляла про такі події в житті міста: рішення Крайової шкільної ради відкрити другу головну чотирикласну школу (в Коломиї на той час було б дві т. зв. філіальні школи на передмістях, дві головні школи і повна гімназія, а також одна головна жіноча школа і вища жіноча школа); рішення громадської ради міста надати президентові Найвищого трибуналу у Львові Шенку звання почесного громадянина Коломиї — за його участь у відкритті в місті колегіального суду; а також про ідею створення у місті гончарної школи. На таку ініціативу уряду та місцевої влади коломийці відгукнулися не надто привітно: «Наші гончарі-міщани не дуже тому раді, бо кажуть, що їх вироби найкращі такі, які їхні батьки та діди навчили робити. Та то було-би пів біди лиха, не гірше від того, що наші гончарі уже більшою

¹ *Szematyzm Krolewstwa Galicyi i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1875*, Lwów 1875, s. 33, 34, 80, 126, 137, 276, 327, 334, 339, 361, 363, 469, 473–474, 476, 481, 488.

² *Русская Рада. Газета для народа*, Коломья, 1 лютого 1875 г., ч. 3, г. V, с. 17.

мірою свої глиниці позаставляли і продали жидам, а тепер коли прийде школа і ремесло це піднесеться, наші міщани не будуть могли з того користати, не маючи власної глини. Чуємо також, що жиди-шпекулянти, довідавшись про наміри уряду, закупають по селах глиниці у християн, і тим способом, через свій нерозум позбавлені будуть наші люди хорошого доходу»³.

З-поміж інших подій громадського життя часопис запрошував на загальні збори першого «Галицького товариства пчелничо-садовничо-шелковичного», які запланували на 24 лютого 1875 р. в залі радних коломийського магістрату⁴. А от число газети, яке побачило світ 17 (29) лютого, акцентувало увагу на можливостях участі міщан і селян в етнічному бізнесі, який досі був цариною тільки євреїв-лихварів. Так у рубриці «Торговля і промисл» часопис закликав: «Доки наш народ не візьметься до промислу і торгівлі, доти буде все нужда між нами, доти не будемо ми Русини мати, ні слави, ні честі, доти нас ніхто не буде знати; не pomoже тут ні тверезість, ні просвіта»⁵.

Витоки міжетнічної конкуренції за володіння «дефіцитними ресурсами»

Соціально-економічні ресурси є одним із найпоширеніших предметів міжгрупової боротьби, а суперечності й конфлікти в економічній сфері досліджуваного хронотопу — одна з домінантних тенденцій досліджуваного хронотопу. Потенціал міжгрупової упередженості тут збільшувала інтенсифікація господарських зв'язків, а отже й власних національно-економічних інтересів. Це свідчило, зокрема, про особливу значущість соціальних благ для фізичного виживання груп та їхнього нормального культурного, етнополітичного й іншого розвитку. Такі ситуації, як і будь-які конфлікти, є наслідком поведінки однієї або всіх сторін міжетнічної взаємодії. Її традиційним компонентом для досліджуваного регіону є етносоціальні суперечності й конфлікти. У них простежуються два взаємопов'язані етапи. Перший — період, коли головними фігурантами конкуренції/конфліктів виступали українці й поляки, а їхнє протистояння визначалося як «битва за землю», або «голод на землю». У цьому випадку, який зумовлений передусім боротьбою за основний в аграрно-індустріальному суспільстві природний ресурс, ішлося про здобуття переваги однієї з етнонаціональних спільнот у сфері традиційних методів господарювання. Тут епіцентром протистояння було село. Другий — етап конкуренції «чужих», який характеризувався ротацією ролей її етнічних суб'єктів: якщо раніше українці вбачали своїх головних візаві в поляках, то згодом цю роль відвели євреям. На одному щаблі поруч із конфліктом за землю постав інший епіцентр протистояння — місто. А що в

³ Там само, с. 23.

⁴ Там само, с. 24.

⁵ *Русская Рада. Газета для народа*, Коломия, 17 лютого 1875 г., ч. 4, г. V, с. 26.

умовах гострої нестачі дефіцитних ресурсів та міжетнічної напруги в поліетнічному аграрно-індустріальному суспільстві місто виступало своєрідним анклавом «іншості», то його етнічна більшість асоціювала з політичними і культурними впливами «чужих».

Для багатьох сучасників-українців міста Галичини були своєрідними бастіонами, які, по-перше, треба було здобувати за допомогою інтеграції/конкуренції в економічній сфері і, по-друге, здійснити перенесення власного етнічного бізнесу з міських околиць у центральні частини міст. Каталізатором етносоціального протиборства за галицькі міста стало взаємне перетинання етнічного й економічного компонентів. Причини цього – етносоціальна, психологічна дистанція між містянами і селянами, а також слабкість індустріального сектору економіки теренів, які є об'єктом нашого вивчення. Безсумнівно, що домінантну тенденцію в етнополітичній поведінці українців і надалі визначав світ українського села з традиційно-патріархальним світоглядом, однак на зміну захистові в «рідному» селі в «чуже» місто почали «виходити» фігуранти етногрупових інтересів українців – політичні партії. Безпосередні заяви їхніх лідерів стали віддзеркаленням модерної шкали суспільних цінностей. А що в досліджувану добу міжетнічна конкуренція в економічній царині набирала виміру єврейсько-польсько-українського суперництва і перетворилася на боротьбу за існування етнофорів, то ротацію ролей між суб'єктами міжетнічної взаємодії суттєво коригувало формування уявлення про «чуже», «неукраїнське» обличчя міста.

У містах регіону, де українці залишалися в меншості, вони не могли і не використовували тих методів боротьби, якими користувалися радикальні елементи з числа української етнонації на селі. Тому курс на соціальну емансипацію українців порушував усталений розподіл сфер професійної зайнятості між етнонаціями західноукраїнських земель. При цьому жодна з них, зокрема українці, поляки та євреї, не тільки не хотіла, а й не могла поступитися традиційними сферами професійної зайнятості чи відступати із завойованих позицій. Причина цього – специфіка досліджуваного хронотопу, його етноекономічної структури. З одного боку – відсутність розвиненого індустріального сектору, з другого – особливість активної діяльності страти приватних торговців з числа євреїв і поляків – представників дрібнотоварного виробництва. Суттєвим каталізатором активності міжетнічної боротьби за позиції в економіці виявилася не тільки чисельна перевага «чужих» у містах, а та обставина, що міста залишалися осередками, де суперництво за дефіцитні ресурси здійснювалося методами конкуренції. Згідно з її постулатами етнічна більшість, попри те, що досягла певних успіхів, не реалізувала свого кардинального завдання – забезпечувати домінування в усіх сферах суспільно-економічного життя. Саме тому активна й різна за формами та організаційними методами боротьба між «своїми» і «чужими» за володіння землею і домінування у містах регіону в сферах торгівлі і дрібнотоварному виробництві спрямовувалася на досягнення принаймні двох завдань. Перше з них – витіснення з економічних процесів тих «чужих» (євреїв – у селах, євреїв і

почасти поляків — у містах і містечках), хто займався посередницькою діяльністю й уособлював страту приватних торговців. Друге завдання полягало у використанні психологічного тиску, соціальної обструкції або радикальних методів боротьби — організації економічних бойкотів, застосування фізичного насильства і т. д. За таких реалій — українсько-єврейсько-польського етносоціального суперництва, з одного боку, та міжетнічної взаємодії, з другого, домінантною тенденцією в царині економіки залишалася безкомпромісна боротьба.

Каталізатором етносоціальної боротьби за міста в Галичині стало взаємне перетинання етнічного й економічного компонентів. Причини цього — етносоціальна, психологічна дистанція між містянами і селянами, а також слабкість індустріального сектору економіки регіону. Домінантну тенденцію в етнополітичній поведінці українців і надалі визначав світ українського села з традиційно-патріархальним світоглядом, однак на зміну захистові в «рідному» селі до «чужого» міста почали «виходити» фігуранти етногрупових інтересів українців — політичні партії. Безпосередні заяви їхніх лідерів стали віддзеркаленням модерної шкали суспільних цінностей. Обґрунтовуючи «міську політику», політичні актори українців висували завдання створити насамперед нові робочі місця і розв'язати таким способом проблеми безробіття сільського пролетаріату. Адже наявність в українському соціумі соціальних страт, де перше місце резервувалося за селянами, останні ж відводилися робітникам і міщанству, відображає, так би мовити, дві сторони однієї медалі. З одного боку — усвідомлення реалій етносоціального розвитку групи, з другого — рефлексії старого мислення, традиціоналістської шкали суспільних цінностей. Водночас сам факт імовірного залучення до соціальних сил, у лоні яких нуртували етнонаціональні ідеали, міщан і робітників — усвідомлення перспективи, в якій власне «я» надалі формуватиметься не лише в соціокультурному світі українського, майже самодостатнього, моноетнічного села, але й поліетнічного міста.

Незважаючи на початок участі в боротьбі за домінування в містах українців, ті з них, що не витримували конкуренції на селі й намагалися інтегруватися в міське виробництво чи сферу послуг, не могли реалізувати своїх намірів почасти тому, що ринок праці формували головно єврейські і польські роботодавці. Адже йшлося про здобуття переваги в тому епіцентрі, який символізував перспективу економічної й соціальної модернізації. А що в процесі конкуренції за місто суб'єкти етнополітичних процесів упродовж транзитивного періоду розв'язували для себе кардинальні проблеми (наповнити/зміцнити соціокультурний простір міст; поширити/утримати власні впливи), то їхня роль і завдання в цій боротьбі були похідні від статусу спільнот. В умовах економічно відсталого регіону модернізаційний модуль конфлікту був означений, по-перше, спробами євреїв і поляків зберегти економічну перевагу в містах та, по-друге, зусиллями місцевої етнічної більшості, спрямованими на зміну їхньої соціальної структури, подолання її неструктурованості. Тому можливість зміни позицій у тодішньому етнокультурному поділі праці з боку українців спонукала євреїв і поляків до захисту їхнього етнічного бізнесу.

Хвилювали коломийську пресу й інші соціальні питання. Зокрема «Руська Рада» у лютому 1875 р. підтверджувала факти пияцтва як масового явища, з яким християнам слід боротися, оскільки це впливає на зубожіння українців: «Жиди уживають всяких підступів, аби народ збаламутити і страшать людей на різні способи. Декотрі так слабодушні, що тим вражим брехням вірують ... Жиди-пропінатори дуже сердяться, нападають на священиків і людей, котрі промавляють за тверезістю, а крім того, ще й усякі брехні пускають межі народ.

Але ви, чесні панове громада, не давайтесь відстрашувати, і не віруйте таким брехням; бо так, як вас ніхто не силує, абисьте перестали пити, так ніхто вас і не пресилує, абисьте тую плюгавицю пити. Але то честь сама від нас вимагає, щобиśmy були чесними обивателями, а не піяницями.

Най собі жиди говорять що хотять, ми тих говорок не боїмося, ми против них не маємо нічого, бо вони наші ближні, бо нам наша свята віра так приписує, але ми тільки тому пияцтву противні, бо через пияцтво всі лихі діла повстають, і наш любий народ руський, до нужди і всякої нечесті приводить; а то нас яко народолобців болить, видячи що другі народи на гіршій землиці, як наша хліборобна, в достатках пливають, а ми, ляда слабій рок, вже з голоду погибаємо»⁶.

А що прагнення подолання бідності, мало- і безземелля українців були тут визначальними в умовах бездержавності, то в умовах економічного визиску й дискримінації в різних сферах суспільного життя кооперація набрала обрисів засобу до їхнього самозбереження в реаліях економічно аутсайдерського регіону. Це у свою чергу обумовило посилення українсько-єврейської конкуренції, яка сприяла усталенню етносоціальних суперечностей між представниками обох етноспільнот. У спектрі багатьох складників українсько-єврейського протистояння помітну роль відіграла боротьба українців з шинкарством. Ця акція, як бачимо з газетної публікації, здобула популярність завдяки запровадженню «світського струменю» в русі тверезості і проведенню антиалкогольного руху, які стали легальною формою боротьби з шинками. Частина євреїв, для яких це було головним видом діяльності, втрачала свій традиційний бізнес. Останнє і було причиною невдоволення тих євреїв, які трактували шинок як «сімейну традицію».

Для ще однієї категорії єврейського населення такою ж родинною справою, проте іншого соціального звучання (оскільки проти неї так затято не боролися), була торгівля папером, різними друками та книжками.

Власне в такій родині й народився майбутній видавець української книжки. Сталося це 25 лютого 1875 року⁷. Сьогодні мало відомо про той день чи навіть місяць, однак, знову ж таки в газеті знаходимо одне цікаве

⁶ Там само, с. 31.

⁷ Księga metrykalna urodzeń, gmina Kołomyja, powiat Kołomyja [1865–1876], zespół 300 (Księgi metrykalne gmin wyznania mojszeszowego z terenów tzw. zabuzanskich 1789–1943), sygnatura 392, mikrofilm 76542 (запис №57 (Jacob) за 1875 р.), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD).

Jahre der Geburt	Tag der Geburt	Name des Kindes	Name der Eltern	Namen der Eltern		Name der Eltern	Name der Eltern	Bemerkung
				Vater	Mutter			
1875	1. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	7. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	14. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	18. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	22. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	25. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	28. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	
1875	31. 10.	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	Isidor	

Книга народжень єврейської громади Коломиї. 1875 р. (Головний архів актів давніх, м. Варшава)

Kaufende Kopf	T a g		Jahrs-Nr.	N a m e n der Gebornen	G. Nr.	Mutter	Namen der Aeltern		Namen der Zeugen und deren Charakter	Geborne oder Geburtsheifer	Anmerkung.
	der Geburt	bei Kaufens					Vater	Mutter			
	15 22	16									
57	1875	187	187	Juda							
58	1875	188	188	Messcha							
59	1875	189	189	Messcha							
60	1875	190	190	Messcha							
61	1875	191	191	Messcha							
62	1875	192	192	Messcha							
63	1875	193	193	Messcha							
64	1875	194	194	Messcha							
65	1875	195	195	Messcha							
66	1875	196	196	Messcha							
67	1875	197	197	Messcha							
68	1875	198	198	Messcha							
69	1875	199	199	Messcha							
70	1875	200	200	Messcha							

Запис №57 про народження Якова Ореши тайна

повідомлення, зміст якого дозволяє побачити не тільки виклики для щоденного життя коломийців понад 140 років тому, але й особливості умов, за яких немовля з'явилося на світ: «Сніги великі спали сіми днями, так много перешкод в гандлю; навіть і рух на залізницях буває часто втриманий»⁸.

Найвірогідніше, Оренштайнові батьки не були надто заможними, бо акушерку Гілель-Мальке Горетберг, яка приймала пологи в його матері Альте-Міріям — офіційно не зафіксували в міських документах (див. [Коломия, 1875]). Свідками запису про народження сина Якова в метричній книзі 28 лютого були Шулім Розенраух та Лейзор Розенталь⁹. Це немовля не було первістком у родині Саула Оренштайна та Альте-Міріям з дому Готлібів. З відомих нині джерел можна встановити такий перелік їхніх дітей, які народилися перед Яковом:

Сура — народилася 1864 р. (?), дев'ятирічною померла 22 серпня 1873 р., захворівши ангіною¹⁰;

Діна — народилася 1867 р. (?), одинадцятирічною померла 10 грудня 1878 р., захворівши дифтерією та ангіною¹¹;

Рухель — народилася 1869 р. (?), дев'ятирічною померла 15 грудня 1878 р., захворівши дифтерією та ангіною¹²;

Фейга — народилася 13 липня 1871 р., померла 1873 р.¹³

Свідченням того, що родина Оренштайнів була велика, є й те, що після народження Якова (в лютому 1875 р.) в його батьків народилися:

Хая — народилася 20 липня 1876 р.¹⁴;

Естер — народилася 18 липня 1877 р.¹⁵ (вийшла заміж за Мозеса Розенберга з Сипаніц; подружжя мало дітей — Рубіна (нар. 05.06.1906 р.), Регіну (нар. 09.09.1908 р.)¹⁶;

⁸ *Русская Рада. Газета для народа*. 17 лютого 1875 г., ч. 4, г. V, с. 32.

⁹ Świadectwo urodzenia. Jacob Ornstein, копія від 17.01.1896 р., zesp. 533 (Gmina Wyznaniowa Żydowska w Rzeszowie, 1842–1942), sygn. 4, s. 244, Archiwum Państwowe w Rzeszowie (далі – APRz).

¹⁰ Księga metrykalna zgonów, t. II, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1865–1876], zesp. 300, sygn. 429, mkf. 76579 (запис № 247 (*Sura*) за 1873 р.), AGAD.

¹¹ Księga metrykalna zgonów, t. III, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1877.01–1882.04], zesp. 300, sygn. 430, mkf. 76580 (запис № 420 (*Dine*) за 1878 р.), AGAD.

¹² Księga metrykalna zgonów, t. III, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1877.01–1882.04], zesp. 300, sygn. 430, mkf. 76580 (запис № 429 (*Ruchel*) за 1878 р.), AGAD.

¹³ Księga metrykalna urodzen, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1865–1876], zesp. 300, sygn. 392, mkf. 76542 (запис № 193 (*Feige*) за 1871 р.), AGAD; Księga metrykalna zgonów, t. II, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1865–1876], zesp. 300, sygn. 429, mkf. 76579 (запис № 245 (*Feige*) за 1873 р.), AGAD.

¹⁴ Księga metrykalna urodzeń, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1865–1876], zesp. 300, sygn. 392, mkf. 76542 (запис № 131 (*Chaje*) за 1876 р.), AGAD.

¹⁵ Księga metrykalna urodzeń, t. IV, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1876.12–1878.10], zesp. 300, sygn. 393, mkf. 76543 (запис № 337 (*Ester*) за 1877 р.), AGAD.

¹⁶ Інформація про родину Оренштайнів та споріднені з ними родини для Міжнародної служби розшуку в Бад Арользені [20.05.1955 р.], copy of doc. No 98977940#1 in conformity with the International Tracing Service (далі – ITS) Archives, Yad Vashem Archives. Липень 2014 р.

Діана — народилася 19 липня 1880 р.¹⁷ (у 20-річному віці вийшла заміж за Якова Мустера з Монастириська¹⁸);

немовля жіночої статі без імені — померло 19 червня 1882 р., проживши два дні¹⁹;

Регіна — народилася 10 грудня 1882 р. (тут, мабуть, помилкова дата народження, зокрема рік) (вийшла заміж за Якова Махлера зі Станиславова; подружжя мало трійко дітей — Юзефа (нар. 02.03.1909 р.), Германа (нар. 06.05.1915 р.), Марію (нар. 01.09.1918 р.)²⁰;

Авраам — народився 1885 р. (?), помер 1 січня 1889 р. у віці трьох з половиною року, захворівши менінгітом (записаний у метричних книгах як Авраам Готліб, «син Якова Оренштайна та його нешлюбної дружини Альте-Міріам Готліб»)²¹.

Ким були батьки Якова, сьогодні з'ясувати майже неможливо, як і те, чи були вони мешканцями власне Коломиї, або якщо і були, то з якого часу. А що прізвище батька майбутнього видавця носило чимало тогочасних єврейських сімей, нині немає достатніх доказів, що коломиїські Оренштайни були споріднені з родинами знаних бродівських, жовківських та львівських рабинів Орнштайнів-Брауде, зокрема т. зв. Великого інквізитора Галичини Якова (Мешуляма бен Мордехая Зеєва) Орнштайна (1775–1839 рр.)²².

Як свідчать документи, матір Якова — Альте-Міріам в одному з метричних записів її дитини (Естер, 1877 р. н.) вказала місцем свого походження містечко Кути (нині — смт у Косівському районі Івано-

¹⁷ Księga metrykalna urodzeń, t. VI, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1880.04–1881.08], zesp. 300, sygn. 395, mkf. 76545 (запис № 449 (*Diana*) за 1880 р.), AGAD.

¹⁸ Księga metrykalna ślubów, t. VIII, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1901.10–1902.12], zesp. 300, sygn. 2265, mkf. 90349 (запис № 78 (*Jacob Muster, Diana Ohrestein*) за 1901 р.), AGAD.

¹⁹ Księga metrykalna urodzeń, t. VII, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1881.08–1883.01], zesp. 300, sygn. 396, mkf. 76546 (запис № 343 (*infant*) за 1882 р.), AGAD; Księga metrykalna zgonów, t. IV, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1882.04–1885.02], zesp. 300, sygn. 431, mkf. 76581 (запис № 243 (*infant*) за 1882 р.), AGAD.

²⁰ Інформація про родину Оренштайнів та споріднені з ними родини для Міжнародної служби розшуку в Бад Арользені [20.05.1955 р.], copy of doc. No 98977940#1 in conformity with the ITS Archives, Yad Vashem Archives. Липень 2014 р.

²¹ Księga metrykalna zgonów, t. VIII, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1888.08–1890.03], zesp. 300, sygn. 434, mkf. 76584 (запис № 1 (*Abraham Gottlieb*) за 1889 р.), AGAD.

²² Majer Balaban, *Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868* (Lwów [б. п.]), s. 22, 89–91; David Wurm, *Z dziejów Żydostwa brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (do r. 1772)*, Brody, 1935, s. 84–85, прим. 26; Ornstein Jakub (Jaakow) Meszulam [ben Mordechaj Zeew], zw. Wielkim Inkwizytorem Galicyjskim (1775–1839), [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, opracowali Zofia Borzyminska i Rafał Zebrowski, tom 2, Warszawa, 2003, s. 270–271; Оксана Бойко, *Синагоги Львова*, Львів 2008, с. 103.

Франківської обл.). Про батька майбутнього видавця відомо, що він торгував у Коломиї книжками та папером (*S. Orenstein. Buch & Papierhandlung. Kolomya*). Такі скупі відомості містяться на титульному аркуші однієї з книжок з бібліотеки Івана Франка (*Kociczka Franz Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848–1849*)²³, виданої 1850 р. в чеському Оломоуці, і ще раз свідчать, що книготоргівля була родинною справою Оренштайнів (до речі, син Якова – Йосиф продовжив родинну справу, займався книготоргівлею і мав книгарню у Варшаві в 1930-х рр.)²⁴. Ще одна додаткова вказівка на рід заняття батька міститься у метричному записі померлого в січні 1889 р. сина Авраама – «батько – Саул Оренштайн, книгар у Коломиї». Мабуть більше про рідних Я. Оренштайна можна було б дізнатися з документів, яких нині не існує, що зберігалися у коломиїських синагогах, і їх знищили пожежі 1827 та 1865 років²⁵. Останні натепер інформації про Оренштайнового батька Саула містяться в адресній книзі купців, фабрикантів, ремісників, землевласників Галичини і Буковини за 1907 р. у рубриці «папір і приладдя для письма»²⁶. А от про матір видавця останні, скупі, відомості містяться у листуванні Оренштайна з відомим галицьким політиком, громадським і культурним діячем Олександром Барвінським у лютому 1912 р: «...з причини хвороби і смерті моєї бл. п. матери не міг я скорше відписати»²⁷.

Як бачимо, надання імен Оренштайновим сестрам і братові певною мірою свідчить про небажання галицьких євреїв середини – другої половини XIX ст. позбутися своєрідних «маркерів» належності до власної спільноти і стати частиною довколишнього світу. Щоправда, вже наприкінці XIX – на початку XX ст. євреї Галичини починають активно змінювати свої імена та прізвища.

²³ *Бібліотека Івана Франка. Науковий опис: у чотирьох томах, переднє слово Миколи Жулинського, вступна стаття Ярослави Мельник, том 1, Київ, 2010, №852.*

²⁴ *Księgarnia naukowa Józef Orenstein, 1933 r., zesp. 639 (Sąd Okręgowy w Warszawie), sygn. 15307: Rejestr Handlowy (RHA XLI), запис № 193 за 1933 р., Archiwum Państwowe w Warszawie (далі – APW); Księgarnia naukowa Józef Orenstein, 1933 r., sygn. 2369 (Rejestr Handlowy (RHA XLI 193), запис № 193 за 1933 р., APW; Księgarnia Naukowa Józef Orenstein, Buchhandlung, Warschau (Polen), 1934–1940, Bestand 21765 (Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig (I), 1825–1945), Nr. F05234, Sächsisches Staatsarchiv Leipzig.*

²⁵ *Moshe Rat, Rabbis, Synagogues and Jewish Life in Kolomea, Memorial Book of Kolomey, New York, 1957, p. 113.*

²⁶ *Bezirkhauptmannschaft Kolomea, [in:] Adreßbuch aller Länder der Erde der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden, Gutsbesitzer etc. etc., Band 19b: Galizien und Bukowina, Nürnberg 1907, S. 193.*

²⁷ *Лист Якова Оренштайна до Олександра Барвінського [15.02.1912 р.] Рукопис (на бланку), ф. 11 (Барвінські (1857–1945), оп. 1, спр. 2031, п. 127, арк. 9, відділ рукописів, Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України (далі – ВР ЛННБ НАНУ).*

Акти громадянського стану, єврейські особові назви, імена і прізвища

Специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Сутність її зводиться до констатації того, що будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені прав національної спільноти, яка поза антисемітизмом, який існував, мала поважний вплив і престиж у рамках дуалістичної монархії. Ця диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену в сучасних дослідженнях оцінку Австро-Угорщини, але й розширює обрії тих етнонаціональних моделей, які держава втілювала зокрема на теренах Галичини в модерну добу. Ймовірно, її сутність можна визначати такою, що пропонує громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному з погляду центральної влади «чужому» пропонується той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самості громадянина, а отже — й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, — непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності.

Оскільки першими добровільними об'єднаннями, на які влада може покладатися у втіленні внутрішньої політики, є сім'я та громада, логічним видається вплив держави через уніфікацію актів громадянського стану (народження, одруження і смерті) — додатковий механізм інтеграції представників етнічних груп в етнополітичний організм. Ще на початках австрійської займанщини Галичини державні службовці послуговувалися типовими формулярами, що їх використовувала римо-католицька церква, а її духівництво намагалося в односторонньому порядку реєструвати природний приріст осіб Мойсеєвого визнання. Патент від 15 березня 1782 р. надав повноваження урядників цивільного стану римо-католицьким пробошам. Тому євреї нарівні з вірними інших церков та етоноконфесійних спільнот підлягали їхній юрисдикції. Важливо, що у випадку євреїв замість книг хрещень державні реєстратори використовували поняття «книги народження». Ймовірно, таким чином ішлося про встановлення контролю за життєдіяльністю етногрупи. Так, з 1 січня 1788 р. реєстраційні книги рабини мусили вести німецькою мовою, а § 5 універсалу від 21 лютого 1805 р. встановив, що книги обрізання і народження з 1 червня того ж року треба вести лише німецькою мовою, а народжених, пошлюблених і померлих потрібно фіксувати не інакше як на підставі їхніх німецьких імен. Єврейські метричні книги підлягали наглядові духовних осіб римо-католицької церкви чи органів влади. Тільки 10 липня 1868 р. цю контрольну функцію скасували. Однак на протипагу цьому спільна ухвала міністерств внутрішніх справ та віровизнань і освіти оголосила, що з 1 січня 1874 р. дублікати єврейських метричних книг мають перебувати в

розпорядженні політичної влади першої інстанції — у випадку Галичини — повітових староств. Додатково встановили, що аналогічними до єврейських метричних книг мусять бути й книги реєстрації громадського стану галицьких караїмів. У досліджуваному хронотопі засади ведення метричних книг з 1 січня 1877 р. призвели до створення за ініціативи влади нової інституції — єврейського метричного округу. В його межах реєстрацією актів цивільного стану єврейського населення займався спеціальний функціонер, а поділити для цього територію з огляду на економічні і демографічні відносини зобов'язувалося намісництво.

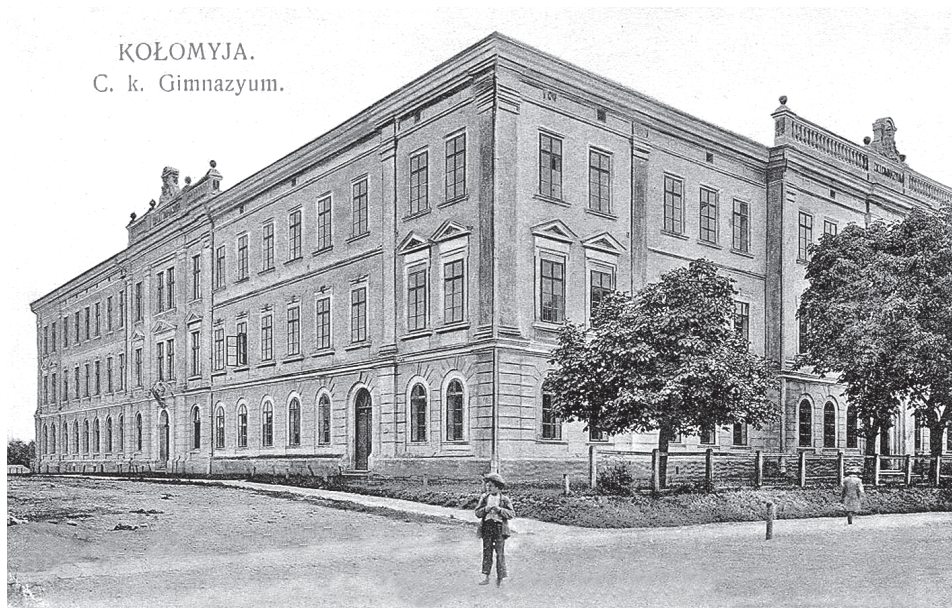
Імена і прізвища галицьких євреїв були одним із важливих символів їх ідентичності, належності до спільноти, до того ж у євреїв, котрі народилися до 1877 р., імена були діалектні. Зауважмо, що євреї, на відміну від християнського населення, від 1834 р. не мали правових обмежень у виборі імен — лише вимагалось, аби те ім'я, яке записали в метричній книзі, використовувалось у незмінному вигляді. Як правило, в офіційних документах (метрики народжень, одружень, військові посвідчення, документи для виїзду за кордон) євреї вказували справжні імена, тоді як в усіх решта випадках підписувалися іншими, модернізованішими іменами, що вважались ніби «парадними», нормальними для сприйняття, відповідними для певних посад чи статусів. Імператорський патент від 23 липня 1787 р. зобов'язував надавати дітям сталі, законодавчо визначені імена, згідно із списком із 109-ти чоловічих і 35-ти жіночих імен. Систему особових імен євреїв Центрально-Східної Європи, що базувалася на мові їдиш, умовно поділяють на три групи: 1) біблійні імена у вимові ашкеназів: Мойше (Моше), що відповідало Мойсеєві, Іцхок (Ітзіг), Я(н)кев для Якова; Соре для Сара і Рохль для Рахель (Сура і Рухль); 2) чоловічі імена їдишем, що походили від германізованих біблійних імен: Айзик, Копль, Зальман; 3) імена їдишем, що походили від слів німецької та романської мов: Аншль, Бер, Герц, Гірш, Ляйб, Ліпман, Мендль, Вольф, Фрейде, Фруммет, Гольд, Тойбе, Зельде, Бендіт, Шнеєр, Бейль, Буні, Єнтль.

Патентом від 28 серпня 1787 р. імператор Йосиф II затвердив норму про надання галицьким євреям прізвищ, оскільки до того часу не було усталеної практики їх носіння — до кінця XVIII ст. більшість євреїв їх не використовували. Майже всі прізвища галицьких євреїв, що з'явилися після розпорядження цісаря, базувалися на німецьких словах — вони могли походити від назв місцевості, роду занять чи персональних характеристик. Дуже часто прізвища були двокомпонентні: перша частина могла означати метал (Гольд, Зільбер, Айсен), колір (Браун, Вайс, Рот), назву рослин (Апель, Бірн, Блум, Корн, Мандель, Роз, Вайн), інше, Гіммель (небеса), Штерн (зірка), Кляйн (малий), Шон (гарний). Друга частина означала топографічні терміни (Берг, Фель, Штерн), Дорф (село), Гаус (будинок), Баум (дерево), Вальд (ліс), Блят (лист). Щоправда, австрійські чиновники не врахували того, що євреї відзначалися високим природним приростом, і прізвища такого типу часто повторювалися, тому багато євреїв носило однакові імена і прізвища (що, власне, й маємо у випадку Оренштайнів).

Про роки Оренштайнового дитинства, або ж його освіти, сьогодні достеменно невідомо.

Про освітні заклади місцевих євреїв нині відомо досить мало: 1778-го вони заклали першу стаціонарну школу (в рамках реформи шкільництва Г. Гомберга), що проіснувала до 1809 р. Єдиним вчителем у цій школі був Лейзор Фрід²⁸. Від 1787-го при синагозі діяв хедер, а 1866-го відкрили другу початкову школу²⁹.

Найвагомішою подією у царині міського шкільництва у ХІХ ст. стало відкриття 1861 р. чотирикласної гімназії з німецькою мовою навчання, яку наприкінці 1870 – на початку 1871 рр. реорганізували у вищу, восьмикласну. 1876-го тут навчалося 295 учнів, з них п'ять приватистів; українців було 114, а крім того, 160 поляків та 21 єврей. Приблизно таке ж становище залишалося і в 1881/1882 н. р.: 150 поляків, 129 українців, 51 єврей, сім вірмен³⁰. У середині 1880-х років гімназія пережила кризу, яка стала наслідком невдалого господарювання міського керівництва. Часопис «Батьківщина» так характеризував цю ситуацію: «В Коломиї, де зразу була лише нижча гімназія, уряд перед кількома роками завів і вищі класи гімназійні, коли місто зобов'язалося до їх удержання причинятися. Але тим часом в раді міській взяли верх Жиди, тепер і бургомістр є Жид і не дбали про те, щоби держати зобов'язання. Міністерство впоминалося про гроші і щоби місто щороку по 6.000 з. р. уплачувало на гімназію. Але Жиди

²⁸ Тарас Возняк, с. 105; N. M. Gelber, p. 31; W.W., *Kolomyja*, [w:] *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, s. 243.

²⁹ Іван Монолатій, *Цісарська Коломия 1772–1918 рр.*, с.188.

³⁰ Там само, с. 138, 141–142.

господарили так добре, що грошей не було і місто завинило 60.000 з. р. Міністерство розпорядилося отже, що 4 вищі кляси коломийської гімназії будуть поступово замкнені. З наступним роком шкільним не буде 5-ї кляси»³¹.

Зважаючи на величезний суспільний резонанс, який викликало це повідомлення, міський уряд знайшов можливість частково погасити заборгованість, і Коломийська гімназія продовжила своє існування.

Зважаючи на те, що до тогочасної гімназії вступали в десятирічному віці (після чотирьох років початкової освіти)³², то Оренштайн міг навчатися у ній приблизно від 1885 р. (маючи за плечима традиційну єврейську освіту, здобуту в хедері або іншому приватному навчальному закладі коломийської єврейської громади). А що навчання у гімназії тривало вісім років, то, ймовірно, закінчити її 1893-го. Однак натеper у спеціальних звітах про освітню діяльність Коломийської гімназії за 1885–1893 рр., які містять і перелік її вихованців, згадок про майбутнього видавця немає. Тож цілком можливо, що Оренштайн міг навчатися у коломийській школі фундації Гіршів (до якої 1908 р. ходили 273 учні³³), загальний курс навчання в якій був розрахований на чотири роки і відповідав чотирьом вищим класам гімназії.

Szkoła fundacyi Bra Hirscha. — Baron Hirsch-Schule.
Kołomyja. — Kolomea.

³¹ Там само, с. 142.

³² Мирослава Кочезук, *Українська державна гімназія в Коломиї 1892–1944*, Коломия 2011, с. 15.

³³ W.W., *Kołomyja*, [w:] *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, s. 243.

Тендеції єврейської освіти: між відданістю традиціям та уніфікацією

Весь період XIX ст. був часом розквіту ідей єврейської емансипації. Німецькі, австрійські й галицькі євреї дедалі менше давали дітям традиційну релігійну освіту, і дедалі частіше їхні діти виявлялися «німцями Мойсеєвого віросповідання». Протягом 1787–1806 рр. австрійські державні органи в Галичині (за посередництва Мойсея Мендельсона з Праги був запрошений його послідовник Герц Гомберг) відкрили приблизно 100 німецько-єврейських шкіл, переважно в східній частині провінції. Хоча Г. Гомберг був переконаним прихильником ідей М. Мендельсона, йому, як свідчать джерела, не вистачало знання Талмуда і Тори, потрібного для переконування традиційних євреїв за допомогою релігійних аргументів. На поч. XIX ст. в Галичині було 107 єврейських шкіл, в яких працювало 160 учителів. Навчали німецькою мовою. В школах викладали письмо, читання, арифметику, історію, географію, німецьку і польську мови, релігію.

Одночасно за ініціативи прихильника Гаскали Арона Фрінделя у Львові було засновано вчительську семінарію для удосконалення вчителів-євреїв. 1806 р. всі школи було закрито через протистояння світській освіті з боку міснагедів (традиційних рабиністів) та хасидів, які сприймали обов'язкову шкільну освіту майже як примусове хрещення. Лише 1813 р. в Тернополі (після окупації міста Росією) і 1815 р. в Бродях було знову відкрито німецькі школи для євреїв. Саме в них разом з єврейськими дисциплінами вивчали загальні науки. Тернопільська школа Й. Перля довгий час була єдиною світською єврейською школою в Галичині. Незважаючи на те, що на території Австро-Угорщини склалася досить ефективна система державних шкіл, яка викликала певну недовіру в місцевого єврейства (полонізація системи освіти в Галичині наприкінці 1870-х–1880-х рр. призвела до появи нового покоління освічених євреїв, які стали справжніми польськими націоналістами), число дітей у них з роками поступово збільшувалося.

В середині XIX ст. в Галичині основу системи освіти єврейської молоді становили хедери. Помітну роль відігравали і маламеди, подекуди – талмуд-тора. Інших типів приватних єврейських навчальних закладів не було. Навчанням дітей займалися маламеди, або книжники, які відповідно до обсягу викладання поділялися на початкові (даркере – маламдім) і другорядні (ірбув'я – меламадім). Навчальні заклади, до яких ходили єврейські діти, називалися хедерами. Головним змістом навчання в цей час було вивчення Тори, єврейської богословської літератури. Для навчання сиріт і дітей з бідних єврейських сімей створювали талмуд-тори, які утримували на кошти єврейських громад і на пожертвування заможних євреїв. Найвищу сходинку в системі єврейської освіти займали єшиботи. Поступово з другої половини XIX ст. на зміну малоосвіченим маламедам почали приходити вчителі, які мали ґрунтовну фахову підготовку; тісні хедери, в яких лише кілька десятків учнів вивчали єврейську релігійну літературу, замінили одно-, дво- і чотирикласні навчальні заклади, де вивчали трактати Талмуда, збірники єврейського законодавства (Khayei Adam), практичний посібник з єврейського Закону (Shulkhan Aruch), підрядковий переклад Талмуда (Lekakh Tov), Галаху, вислови з Псалмів, а також Агаду й Мішну.

1880 р. в публічних народних школах Галичини (обох її частин) і Буковини (Північної) навчался 13 618 євреїв-хлопців та 22 864 єврейки-дівчини, 1900 р. їхня кількість відповідно становила: 36 999 і 50 322. Одночасно відбувалася диференціація за статевою ознакою, визначення якої дозволяє глибше зрозуміти феномен єврейської освіти. Станом на 1880 р. у Галичині налічувалося приблизно 230 000 дітей віком до 10-ти років і приблизно 180 000 — віком від 10-ти до 20-ти років. Отже, щороку кількість дітей шкільного віку становила приблизно 20 000 осіб. 1890 р. кількість дітей шкільного віку становила приблизно 150 000, приблизно 25% хлопців і 40% дівчат шкільного віку відвідували школи (враховуючи, що в початковій школі було 6—8 класів). Згодом, через 10 років (якщо уявити, що в кількісних показниках вікових категорій не відбулося радикальних змін), до школи ходило вже 45% хлопців і 60% дівчат.

У своїй сукупності єврейське населення все ж дотримувалося традиційного погляду на середню та вищу освіту, від якої прямо залежала кар'єра єврейських чоловіків. Цей погляд був прийнятий в елітарному соціально-економічному середовищі того часу. В останній чверті XIX ст. завдяки єврейським організаціям Австрії та Німеччини («Бней Брит», Єврейський альянс, «Гільфсферайн» тощо), підтримці Йосифа і Моріца Гіршів, барона Ротшильда в Галичині виник ряд спеціальних закладів середньої освіти. Утворений 1894 р. Союз фонду барона Гірша 1896-го налічував 35 шкіл, 88 викладачів, 5439 учнів, а в 1904—1905 рр. відповідно — 208 неповних середніх і середніх навчальних закладів, 7859 учнів. Збільшувалася кількість приватних навчальних закладів та учнів у них. 1890 р. початкову школу в Галичині відвідувала 50 291 єврейська дитина. За 10 років кількість дітей у цих школах збільшилася до 78 466.

Виразні риси інтеграції в освітній простір держави мало й шкільництво єврейської етнічної групи. Ще 1859 р. в цілій Галичині було тільки шість єврейських шкіл, зокрема чотири т. зв. «Головні» (Броди, Краків, Львів, Тернопіль) і дві «тривіальні» у Львові. Мізерні наслідки для єврейського шкільництва мали реформи 1860-х рр.: 1868-го свій шкільний обов'язок реалізовували майже 34% єврейських дітей. Імовірно, що в цей час релігійна освіта ще домінувала в етногрупових настроях єврейства. Тільки з другої половини XIX ст. спостерігається поступове збільшення євреїв у державних закладах освіти. Це пояснювалося використанням права на здобуття світської освіти на загальних для населення імперії підставах, яке ґрунтувалося на конституційній новелі про рівноправність етнофорів Габсбурзької монархії. Приклад цього — навчання євреїв у державних гімназіях Галичини. Якщо в 1850/51 н. р. тут їх налічувалося 260 (6,1% від загальної кількості учнів), то в 1913/14 н. р. — 9432 особи (22,3%). Подібна ситуація спостерігалася в реальних школах. Щоправда, активна фаза розвитку єврейського шкільництва починається приблизно 1883-го — року інтенсивного вступу учнів-євреїв до державних шкіл у Галичині. Вступаючи до них, вони приймали як викладові спершу німецьку, а вже згодом і польську мови. Паралельно активно діяли приватні єврейські школи, найвідомішими з яких були т. зв. «школи барона Гірша» (від імені єврейського мецената Мавриція Гірша). Зауважмо, що навчання в єврейських світських закладах відбувалося переважно польською мовою.

Паралельно йшов процес адміністративного втручання крайової влади в освітній процес євреїв. 1886 р. галицьке намісництво вирішило, що в релігійних школах не можна викладати світські предмети (читання або граматику німецької і польської мов, арифметику), якщо школа не отримала спеціального дозволу на функціонування цього закладу лише як приватного. Незважаючи на такі тенденції крайової політики, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. кількість єврейських початкових шкіл у Галичині збільшилася, а «галицькі хедери» посідали першість у Цислейтанії. Їхня кількість різко зросла між 1895/96 і 1902/03 н. рр. — від 149 до 339 закладів, від 4075 до 7433 учнів. Такий «стрибок» дослідники пояснюють імовірним зменшенням функціонування нелегальних шкіл і переведенням їхньої діяльності в легальний сектор шкільництва.

Спостерігалася й інша тенденція — двомовні польсько-єврейські середні школи поступово витісняли суто єврейські навчальні заклади. Головне завдання таких утравістичних установ полягало в підготовці єврейської молоді до життя на нібито етнічно польських землях через надання їм належних знань польської мови та відомостей із загальноосвітніх дисциплін, які викладали польською мовою. Тільки окремі предмети (зокрема релігія) викладали їдишем або івритом. Поширеною була думка, що мовою навчання євреїв мусить бути лише польська мова. А що навіть у спеціалізованій трирічній школі для підготовки вчителів юдаїзму мовою викладання була польська, то зрозумілою була політика крайової шкільної ради на уніфікацію освітнього простору через упровадження як пріоритетних у навчальний процес приватних фахових шкіл загальноосвітніх дисциплін польською мовою.

Поза цим досі не виявлено документальних джерел, які підтвердили б припущення, що майбутній видавець навчався у Коломийській гімназії, а згодом — або у Львівському чи Віденському університетах, або виші економічного профілю³⁴.

Опосередкованим доказом останньої версії є твердження самого Я. Оренштайна, датовані груднем 1924 р.: «...Я як єврей видаю українську літературу ... Ще раз підкреслюю: я не є політиком, а тільки підприємцем (підкреслив Я. Оренштайн. — І. М.). Якщо як польський громадянин Мойсеевого визнання

³⁴ Марія Вальо, *Оренштайн Яків*, [у:] *Енциклопедія історії України: у 10-ти томах*, редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 7 (Мл — О), Київ 2010, с. 631—632.

я обрав собі видання наукових творів українською мовою як джерело прибутку, то зробив це тільки для того, що сподівався на серйозний дохід, виконуючи при цьому етичну і культурну функцію. Це моя мета і стимул моєї довголітньої чесної, явної та ретельної праці»³⁵.

Як відомо, торгівля і підприємництво — найзручніші і наймобільніші форми економічного життя євреїв — залишалися традиційними і поодинокими «моделями виживання» євреїв в умовах соціально-правового відокремлення за Габсбурзької монархії. Власне й це, ймовірно, було причиною того, що Я. Оренштайн згодом, уже як видавець, твердив: «Я — не політик, тільки підприємець, якого цікавить економічний зиск»³⁶.

Про те, яким було повсякденне життя коломийців того часу, зокрема євреїв, окремі свідчення знаходимо в Оренштайнових сучасників:

«Коломия, містечко з 40 000 жителів, розташоване на річці Прут у східній частині провінції, місце народження моєї матері та батька, стало особливим місцем для мене в мої молоді літа, і я завжди з нетерпінням чекав літа, щоб провести його там. [...] Будинок, де народилися я та моя мати, був скромним і одноповерховим серед таких самих будинків на одній з головних, але зовсім не елегантних вулиць міста. Це було невелике приміщення. З одного боку спереду було два вікна. З другого боку — одне вікно, а між ними — широкі двері в сіни. Перед будинком стояла лавка, на якій протягом багатьох-багатьох років сиділа моя прабабуся, Лі Кіслер, мати моєї бабусі, і весь час плела шкарпетки для своїх внуків та правнуків. З деяких невідомих причин вона називала мене «довгий Джон», хоча я не був довгим і Джон не було моїм ім'ям. У снігах був люк до підвалу. Ми, діти, затамовували подих, коли нам дозволяли спускатися туди. Там стояли діжки з консервуванням, винами та сиропами. В задній частині будинку сіни вели до ганку, котрий простягався вздовж усієї стіни будинку. Передня кімната з двома вікнами, що виходили на вулицю, називалася «салон». [...] Там стояли стільці та диван, оббиті червоним дамаском. Був ще канделябр та шафки з червоного дерева. Кімната призначалася для прийому високих гостей, але за моєї пам'яті за призначенням використовувалася рідко. Це була спальня моїх дідуся та бабусі, де народилися я і моя мати. Далі йшли кімната і їдальня, де завжди збиралося багато людей, особливо по вечорах, і точилися розмови про політику. Інші дві кімнати були спальнями для дітей та внуків. Останнім приміщенням була велика кухня з величезною пічкою для випікання хліба.

³⁵Лист Якова Оренштайна до станиславівського воєводства щодо його політичної реабілітації та видачу закордонного паспорта. [Не пізніше 28.12.1924 р.]. Машинопис / Листування з міністерством внутрішніх справ про розслідування причини повернення в Коломию Оренштейна Якуба, власника української книгарні у Берліні, ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав), оп. 1, спр. 245, арк. 21–24, 24 (зв.), Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО).

³⁶Лист Якова Оренштайна до станиславівського воєводи щодо його політичної реабілітації [15.12.1924 р.] Машинопис, ф. 2, оп. 1, спр. 245, арк. 35 (зв.), ДАІФО.

Вікна на другій частині будинку належали до контори, в якій вели переважно страхові справи. Вона складалася з двох кімнат. У першій кімнаті стояв великий червоний диван, де в будь-який час протягом тижня сиділи бородаті євреї і читали центральну австрійську газету «*Die Neue Freie Presse*». Найзавзятішим читачем, хто починав з початку та закінчував останнім оголошенням на останній сторінці, був дід моїх дітей Кальман Рех. Звичайно, ні він, ні я не могли мріяти про таке майбутнє.

На подвір'ї стояли дві бочки з посадженими в них олеандровими деревами – єдиною рослинністю у всьому будинку. Решту великих бочок використовували для збору дощівки, яку потім брали для прання. Спеціальні носильники приносили в бочках воду для пиття, і вона вважалася дорогою. В тильній частині будинку була окрема кухня, де прали білизну, і кухня для проготування їжі на Пасху. Там же були і дуже примітивні туалети. Природно, що для дітей найважливішими частинами будинку були кухня, ганок та подвір'я.

У великому буфеті на кухні зберігалися запаси цукерків, печива, консервовані ягоди, абрикоси, персики та інші солодощі. Особливу насолоду ми мали від запасів трояндових пелюсток. Усім цим відділом керувала кухарка, котра працювала там з невідомо якого часу. Мене вона дуже любила і завжди частувала всілякими делікатесами. Причиною цього було те, що я був зіркою, що сходить, яка жила в казковому місті Відні, розташованому так далеко, що вона навіть не сподівалася коли-небудь його побачити, і був єдиною людиною, яка могла розповісти про всю велич цісарського міста. Сара, моя бабуся, була приємною на вигляд жінкою з голубими очима, світлим кольором обличчя та рудуватим волоссям. Вона вміло керувала всією домашньою господаркою.

Особливий інтерес у мене викликала невелика колія, що проходила через місто перед будинком. Двічі на день з'являвся локомотив, вкритий клубами диму, зі свистом та дзеленчанням дзвінка. Найдивовижнішим було те, що перед потягом біг чоловік, розмахуючи червоним прапорцем, розчищаючи дорогу від свиней, корів та дітей. Я не знаю, який був вантаж: цукор чи олія, але добре пам'ятаю назву місцевості, з якої він їхав: Слобода-Рунгурська. [...] Від будинку до ринку в центрі міста було недалеко. Там стояла міська ратуша... По базарних днях з'являлося багато коней, на яких селяни, українські гуцули, привозили свої товари на ринок. Їхні народні костюми були дуже барвисті та яскраві, як і фрукти, вироби, глиняний посуд та інший товар ручної роботи, що вони виставляли на продаж. Земля була дуже плодюча. Птиці та м'яса було вдосталь, і вони були дуже дешеві. Дуже популярні були соняшники та їхнє насіння. Тут завжди спостерігалось особливе пожвавлення. Я пам'ятаю багато бійок між жінками. Поліцьянтам, напевно, нелегко було приборкати їх. Пригадую таку яскраву картину: люди, тварини, овочі, глиняний посуд та ручні вироби – все як з полотна хорошого маляра. [...] Будинок поруч з нашим був дуже привабливий для нас, дітей. Це була дуже вбога маленька крамничка, яку тримала одна стара жінка. В ній

майже не було ніякого товару, вартого уваги, за винятком великих чорних родзинок, які ми тоді так обожнювали... Коли нам перепадав якийсь «крейцер» він старших, ми одразу несли його туди.

Місто мало досить гарно спланований парк, в якому ми повинні були проводити час по обіді. Мені це не дуже подобалося. По-перше, тому що ми мали ходити пішки, а не їхати в кареті, і по-друге, нам забороняли ходити по траві. [...] Але картина тамтешнього життя не завжди була така приємна. Були і тривожні часи. Перш за все це були пожежі, холера та вибори.

Принаймні дві третини населення було євреями. Більшість з них була ортодоксами, так званими хасидами. Мій дід був головою єврейського культурного товариства «Kultusgemeinde», органу з функціями влади для всіх частин єврейської громади. Проте сам він побожним не був, і домашнє господарство не вели строго на єврейський взірець. На столі регулярно була шинка, і молоко часто перемішувалося з м'ясними продуктами. До синагоги він регулярно не ходив. Як мені відомо, він відвідував служби лише під час великих свят. Лише раз я мав нагоду бути разом з ним. Його почесне місце було поруч зі святинею. На стіні синагоги, яка була пишною будівлею, я бачив дошку, що увіковічувала заслуги мого діда у відбудові приміщення. Його вбрання ортодоксальним не було, радше в західному стилі й досить дороге, пошите у Відні, на богемських курортах чи у Львові. Єдиний час протягом тижня, коли я спостерігав релігійні ритуали, був вечір у п'ятницю. Тоді моя бабуся запалювала свічки у великому срібному канделябрі й

J. 181.

K.K. Bezirkshauptmannschaft Kolomea.

*Herrn Jakob Ehrenstein aus Kolomea, ge.
hoben im Jahr 1875. der Stellungspflicht mitzusehen
ist, und dem Militär-Merkmal nicht angeführt,
inwieweit dessen Equival qualifiziert sein
soll.*

Kolomea 18. Oktober 1898.

*Im K.K. Bezirksamt Kolomea, und Bezirksamt Kolomea
J. N.*

Kowada

Повідомлення коломийського окружного начальника
про Я. Оренштайна. 1898 р. (Державний архів, м. Ряшів)

Swiadectwo Urodzenia.

Polpizany potwierdza niniejszem na podstawie tutejszej księgi urodzin z roku 1875 liczba pozycyi 27 ze dnia 25^{go}

1875 tysiąccimset *siedemdziesiątego piątego* roku urodził się *Jakob Ornstein* syn *Saula Ornstein*

i jego slubnej małżonki *Ally Maxymy* z domu *Gotlieb*

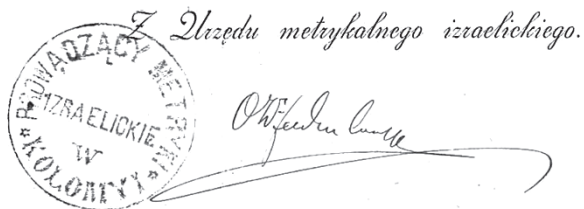
z dnia 9^{go} 18 przy obrzezaniu nadano mu imię *Jakob*

Chruszka *Estel Malka Jehuertler* była pomocną przy jego urodzeniu.

Świadkami byli *Jehudin Rosenwald* i *Leise Rosenthal*

Obrzezania dokonał

Kolomyja, dnia 17^{go} Sycznia 1896

Свідоцтво про народження Я. Оренштайна. 1896 р.
(Державний архів, м. Ряшів)

закривала лице руками, для того щоб промовити молитву. Вечеря також була святковіша, ніж у інші дні, з різноманітними видами білого хліба, риби та кращим вином. (До речі, вино подавали до кожної страви.) А по суботах ми їли лише холодну їжу, оскільки прислуга не працювала. Субота була справжнім вихідним днем у місті. Майже всі крамниці були зачинені. Чоловіки були одягнені в шовкові кафтани й капелюхи, обрамлені хутром, які називалися «*Stramel*». Жінки, котрі після шлюбу майже всі носили перуки, були одягнені в чорні жакети. Деякі перуки із золотими, срібними та діамантовими прикрасами мали чорні стрічки, що покривали всю голову. Вони ходили туди-сюди по ринковій площі й відвідували друзів. Це була дуже урочиста церемонія, і жодних забав не було. Та мені більше подобалася неділя, коли селяни у своїх різнобарвних костюмах приходили до церкви³⁷.

На жаль, про перші два десятиліття життя — роки становлення майбутнього видавця немає переконливих свідчень. І лише 1898-го його прізвище знову з'являється у доступних нині документах. Зокрема 18 жовтня коломийський окружний начальник повідомляв єврейську віросповідну гміну в Ряшеві, що «після того, як Яків Оренштайн з Коломиї, народжений 1875 року, прибув до призовної комісії і не відбув з військової частини, його одруження з політичних міркувань не викликає заперечення»³⁸.

Достеменно невідомо, чи стосувалася ця довідка того, що Я. Оренштайн відбував військову службу в Коломиї чи Ряшеві (де цілком імовірно він міг служити у війську).

Військовий відбуток галицьких євреїв

Військовий відбуток вважався значущим чинником «виховання» і «цивілізування» єврейських підданих Габсбурзької монархії. До того ж саме Австрія була першою з європейських держав, яка ще наприкінці XVIII ст. визнала євреїв гідними для проходження військової служби. Перший призов галицьких євреїв на службу (1060 осіб) провели під час австро-турецької війни 1790 р. З самого початку ортодоксальні євреї західноукраїнських земель прийняли військову повинність неохоче, вважаючи, що вона, як і інші заходи влади, загрожує традиційному, релігійному укладові життя.

Для залучення євреїв на військову службу Австрійська держава використовувала різні методи. Найперший і найкоротший у часі (1790—1806) полягав у тому, що вона надавала можливість відкупитися від армії, а фактично йшлося про сплату державі окремого податку. Для єврейства така «поступка» влади була досить ефективна (наприклад, 1793 р. із 300 рекрутів з Галичини тільки трьох ніхто не викупив), тому неважко передбачити наслідки таких преференцій. Щоправда, дефіцит новобранців під час Наполеонівських війн суттєво відкоригував ситуацію — 1806 р. «відкупний» податок скасували. Тривалий час — до кінця 1860-х рр. євреї не проявляли особливого зацікавлення

³⁷ Іван Монолатій, *Цісарська Коломия 1772—1918 рр.*, с. 196—199.

³⁸ К. К. Bezirkshauptmannschaft Kolomea, № 181. [18.10.1898]. Рукопис, zesp. 533, sygn. 4, s. 245, APRz.

військовою службою. Так, скажімо, цілком легально допускалася можливість замінити рекрута іншою особою. За це державні органи на місцях практикували встановлення високої грошової такси. Траплялися й випадки, коли євреїв звільняли від військової служби — якщо вони були єдиними годувальниками й опікунами найближчої родини, породіллі і т. п. Побічний економічний чинник залучення євреїв до війська — розпорядження міністерства війни від 12 березня 1851 р., яке скасувало *Пороховий патент* 1807 р., що забороняв виробляти і торгувати порохом і селітрою. А що й ці заходи були малоефективні, то проблему остаточно врегулював «*Закон про оборону*» від 5 грудня 1868 р., який для всіх громадян імперії, зокрема й для євреїв, установив загальний обов'язок військової повинності. Інший метод, який держава апробувала щодо євреїв у Збройних силах — зрівняння їх у правах з іншими «товаришами по зброї» і можливість для них отримати на загальних підставах офіцерське звання. Отримання їх для євреїв передбачало охрещення і перехід у католицтво. Перший такий факт зафіксували 1809 р., а найвідомішим галицьким євреєм, який дослужився до звання фельдмаршала-поручника, був уродженець Дрогобича Адольф-Корнгабер-Ріттер фон Пілс (1856—1925). Ще одним способом інтеграції єврейського населення досліджуваного хронотопу в регулярне військо була гарантія задоволення їхніх релігійних потреб — через функціонування інституту рабинату нарівні з християнськими (передусім римо-католицькими) капеланами. Вперше такі випадки сталися під час військових дій 1866 р. В мирний час вояки-євреї користувалися опікою місцевих цивільних рабинів, а з 1875 р. — і рабинів резерву (тилу).

На користь гіпотези, що молодий Оренштайн відбував військову службу саме в Ряшеві, важливим є і той факт, що вже за кілька місяців — 26 травня 1899 р. після попередніх зашлюбін у коломийській головній синагозі (13, 15 і 16 травня 1899 р.) він одружився з дозволу батька молодої із Хаєю-Розою Адлер. Оренштайнова дружина була його ровесницею й народилася 11 грудня 1875 р. Її батьки — Маєр Адлер та Ханна Гербстманн були ряшівськими євреями. Шлюб засвідчив місцевий рабин Озіаш-Гершль Валлерштайн та свідки — Мозес Ляйб Гольдштайн і Зішке Вайнтрауб³⁹.
[Ряшів, 1899].

[Ряшів, 1899]

[Місто займало площу 27 817 га, його населення становило 11 953 осіб, зокрема 5858 римо-католиків, один вірменин, 23 греко-православні, 54 визнання аугсбурзького, 359 визнання гельвецького, 5492 ізраїліта. Бургомістр — д-р Станіслав Яблонський, заступник — д-р права Родерік Альс, асесор і другий заступник — д-р Юзеф Фехтдеген, секретар — Людвік Топольський. Офіціали — Юзеф

³⁹ Świadectwo zapowiedzi. [23.05.1899]. Рукопис (на бланку), zesp. 533, sygn. 4, s. 243 (*Jakob Ornstein, Chaje Roise Adler*), APRz.; Akta zaślubin, [26.05.1899]. Рукопис (на бланку), zesp. 533, sygn. 4, s. 242 (*Jakob Ornstein, Chaje Roise Adler*), APRz.

Nr. 40 / 1899

Aufgebotschein — Świadcтво zapowiedzi.

Auszug aus dem Aufgebotsbuche des Matrikenbezirkes *Kolomea* Seite 10 Post
Wyciąg z księgi zapowiedzi okręgu metrykalnego Stronica L. porz.

Des Bräutigams und seiner Eltern Narzechonego i jego rodziców		Der Braut und ihrer Eltern Narzechzonej i jej rodziców		Ort und Zeit des miejscie i czas			Anmerkung UWAGA
Vor- und Zuname, Geburts- ort Stand und Beschäfti- gung Imię i nazwisko, miejsce urodzenia, stan i zatrudnie- nie	Wohnort Miejscie zamieszkania	Vor- und Zuname, Geburts- ort, Stand und Beschäfti- gung Imię i nazwisko, miejsce urodzenia, stan i zatrudnie- nie	Wohnort Miejscie zamieszkania	1	2	3	
<i>Jakob Cronstein gebornen in Kolomea am 21. 7. 1869 in Kolomea als Lehrling bei Herrn Cronstein geb. am 1. 11. 1834 in Kolomea als Lehrling bei Herrn Cronstein geb. am 1. 11. 1834 in Kolomea</i>	<i>Kolomea am 21. 7.</i>	<i>Rosa Adler gebornen in Buczacz bei Herrn Adler geb. am 1. 11. 1869 in Buczacz als Lehrling bei Herrn Adler geb. am 1. 11. 1869 in Buczacz</i>	<i>Buczacz</i>	<i>Kolomea in der Kampylungasse am 13. 15. 16. Mai 1899.</i>			

Dass vorstehender Auszug mit der betreffenden Eintragung des Aufgebotsbuches vollkommen übereinstimmt, auch dass gegen diese Ehe gar kein Hinderniss obwaltet, wird hiemit bestätigt.

Ze powyższy wyciąg z dotyczącym wpisem księgi zapowiedzi zupełnie się zgadza, także że do tegoż małżeństwa nie zachodzi przeszkoda potwierdza się niniejszem.

Kolomea am } *23. Mai* 1899.
dnia }

zuck:
A. Jatenbeckh
beim: *Unterstaatssekretär*

Jacob Thimm
Rabbiner

Свідоцтво заповідей Я. Орендштайна та Х.-Р. Адлер. 1899 р.
(Державний архів, м. Рязів)

104

Liczba porz. Fortlaufende Zahl	Urodzenia der Geburt					Obrzezania lub nadania imienia Der Beschneidung oder Namens Beilegung					Dziecięcia Des Kindes			Imię i nazwisko oca, jakoteż jego stan, zatrudnienie i mieszcza zamieszkanie Vor- und Zuname des Vaters, so wie Stand, Beschäftigung und Wohnort
	Dzień Tag	Miesiące Monat	Rok Jahr	Miejscę Ort	Nr dom. Haus Nr.	Dzień Tag	Miesiące Monat	Rok Jahr	Miejscę Ort	Nr dom. Haus Nr.	Imię Name	płeć Geschlecht		
											Męski männlich	Żeński weiblich	Urodzenie, ślubne, rzekomo ślubne lub nieslubne eheleiche, angeblich eheleiche und uneheliche Geburt	
56	5	marca	1901	Przeworsk Stawomskiego 9	16	marca	1901	Przeworsk Stawomskiego 9			Yersee	męska	+	ślubne Simonel Britz Simon, Krawiec Przeworsk
57	7	marca	1901	Przeworsk 357	24	marca	1901	Przeworsk 357			Osias	męska	+	nieślubne Heusch Korowita Przeworsk
58	10	marca	1901	Przeworsk 86	17	marca	1901	Przeworsk 86			Salomon Rachmiel Daw. im.	męska	+	ślubne Beal Hollinger wyrobnik Przeworsk
59	11	marca	1901	Przeworsk Baldachowska 16	16	marca	1901	Przeworsk Baldachowska 16			Regina	+	żeńskie	ślubne Jakob Ornstein Simon, Kupiec "Halomyski"
60	13	marca	1901	Przeworsk Salzomskiego 2	14	marca	1901	Przeworsk Hlans			Lejpe Perl Daw. im.	+	żeńskie	ślubne Dawid Kunstler Simon, agent Przeworsk

Книга народжень єврейської громади Ряшева, 1901 р.
(Державний архів, м. Рязів)

Imię i nazwisko matki, jej stan i zamieszkanie, jakoteż imię i nazwisko, zatrudnienie i miejsce zamieszkania jej rodziców	Własnoręczny podpis z wymienieniem zatrudnienia i miejsca zamieszkania			Dzieci niezwo urodzone Tottt geborene Kinder	UWAGA Anmerkung
	Eigenhändige Unterschrift mit Angabe der Beschäftigung und des Wohnortes	Kumów lub świadków Sandeka lub Schames	Obrzezającego lub obrzuzających		
Vor- und Zuname der Mutter, ihr Stand und Wohnort, dann Vor- und Zuname, Beschäftigung und Wohnort ihrer Ältern	Der Pathen oder Zeigen des Sandeko Schame	Des oder der Beschneider	Der Hebamme o. des Geburtshelfers		
<p>Lucy Gritk samojina w Reszawie córka Samuela i Racheli Kamerów ? Przeszawa</p>	<p>Sandek Menasche Eichenstein Kammie Haim i Hene Gritzowie</p>	<p>Haim i Hene Eichens Abrahamowicz</p>	<p>Beata Rappaport</p>	<p>Blab podziśców kamaryty w Reszawie d. 14/1900 Sam III str. 127 par. 7</p>	
<p>Rachela Korwicz w Reszawie córka Samuela i Racheli Kamerów ? Przeszawa</p>	<p>Sandek Menasche Eichenstein Kammie Haim i Hene Fensterbaum</p>	<p>Haim i Hene Eichens Abrahamowicz</p>	<p>Lucy Kardel</p>	<p>Blab podziśców kamaryty w Reszawie d. 14/1900 Sam III str. 127 par. 7</p>	
<p>Beila Beisel Hellen w Reszawie córka Samuela i Racheli Kamerów ? Przeszawa</p>	<p>Sandek Esim Chiel Hollasnyte Kammie Daniel i Souke Hollanger</p>	<p>Haim i Hene Eichens Abrahamowicz</p>	<p>Lucy Kardel</p>	<p>Blab podziśców kamaryty w Reszawie d. 22/899 Sam III str. 209 par. 118</p>	
<p>Chaja Roisa Aronstein w Reszawie córka Samuela i Racheli Kamerów ? Przeszawa</p>	<p>Sandek Menasche Eichenstein Kammie Haim i Hene Fensterbaum</p>	<p>Haim i Hene Eichens Abrahamowicz</p>	<p>Beata Rappaport</p>	<p>Blab podziśców kamaryty w Reszawie d. 22/899 Sam III str. 127 par. 69</p>	
<p>Leie Hurstecick w Reszawie córka Samuela i Racheli Kamerów ? Przeszawa</p>	<p>Sandek Menasche Eichenstein Kammie Haim i Hene Fensterbaum</p>	<p>Haim i Hene Eichens Abrahamowicz</p>	<p>Gitel Goldreich</p>	<p>Blab podziśców kamaryty w Reszawie d. 22/899 Sam III str. 127 par. 69</p>	

Nr skl. 303. Metryka urodzenia izrael.

Запис №59 про народження Регіни Оренштайн

Вічний жид з Колодії / 67

1 Fortlaufende Zahl Liczba bezpręta	2 Der Geburt Urodzenia					3 Der Bescheinigung oder Namens-Bedeutung Obrzezania lub nadania imienia					4 Des Kindes Dziecięcia			5 Eheliche, angeblich eheliche oder un- eheliche Geburt		6 Vor- u. Zuname des Vaters sowie Stand, Beschäftigung und Wohnort
	Tag	Monat	Jahr	Ort	Haar-Nr. Nr domu	Tag	Monat	Jahr	Ort	Haar-Nr. Nr domu	N A M E Imię	Geschlecht Płeć männlich męski weiblich żeńskie	Statur rozmiar Statur lub nieśliczne	Vor- u. Zuname des Vaters sowie Stand, Beschäftigung und Wohnort		
165	18	masa	1904	Kolomyja	219 4	30	maja	1904	Kolomyja	219 3	Israel	1	nieśliczne			
166	20		1904		18 1/2	24	masa	1904	Kolomyja	synagoga	Adela	1	ślubne	Jakub Drenstein Księżarz u Kolomyj konaty f. sub. kawort u Polkowic dnia 26/5 1899. r. 1)		
167	22		1904		526 3	24		1904		synagoga	Mira	1	ślubne	Moses Frost recte Pollogel zwanik u Kolomyj 20 naty f. metryka zaslubin (str. 66 l.p. 37/96.)		
168	21		1904		101 3	24		1904		synagoga	Dina Terelowa	1	nieśliczne			

Книга народжень єврейської громади Коломиї. 1904 р.
(Головний архів актів давніх, м. Варшава)

7 Vor- und Zuname der Mutter, ihr Stand und Wohnort dann Vor- und Zuname Beschäftigung und Wohnort ihrer Eltern Imię i nazwisko, stan, miejsce zamieszkania matki i jej rodziców	8 Eigenhändige Unterschrift, Beschäftigung und Wohnort der Paten oder Zeugen, des Sandeks oder Schames kumów lub Świadków Sandeka lub szanessa	9 Własnoręczny podpis z wymienieniem zatrudnienia des oder der Beschneider obrzezującego lub obrzezających	10 Der Hebamme oder des Geburtshelfers akuszarki lub akusz-za	11 Tott geborene Kinder Dziećmi niezżywno urodzone	12 Anmerkung Uwaga
<p>Wardomo Freide Lauer wolna + Katuska córka Chaskla Laufer i Estery + Helynie powiat Katusz.</p>	<p>znanak, oczony Ba. nucha Lucha daga xna w Katuszki polspiniący i Lusia daki Moses Rauber</p> <p>znanak, oczony Dany fuchs przywalny w Katuszki polspiniący i Lusia daki Moses Rauber</p>	<p>Koch Szucha do zed Katuszki Schuchler Kowczewski Katuszki</p>	<p>Rosa Heigeman podspicalna Moses Rauber</p>		<p>Wzrost 26 1/2, 1905, 24. p. XXII str: 42. 1/2. 724</p>
<p>Chaję Reisie Orenstein zamszina w Katuszki córka Meisera Sella i Chany z domu Herbatman z Reiszowie</p>	<p>Leisermann Leischbach znanak, oczony fundacyi B. Thucha w Katuszki Moses Weinstok przywalny w Katuszki</p>		<p>Chaję Godl</p>		<p>Wzrost 26 1/2, 1905, 24. p. XXII str: 42. 1/2. 724</p>
<p>Rifke Frost cote Schlogl zamszina w Katuszki córka Refuela Schwamman i Chany Peller z Jablonowie</p>	<p>znanak, oczony Leiba Frost zamszina w Katuszki polspiniący i Lusia daki Moses Rauber</p> <p>Chana Raphael zamszina w Katuszki</p>		<p>Chaję Rachel Katuszki polspiniący i Lusia daki Moses Rauber</p>		
<p>Cipa Gruber wolna w Katuszki córka Mali Rachel Gruber z Katuszki z Gersonowi Bera Sigall z Munkacsu na Węgryzech.</p>	<p>znanak, oczony Israel Salha do zed Katuszki polspiniący i Lusia daki Moses Rauber</p> <p>Samuel Scheinfeld Katuszki</p>		<p>Blima Rubinfeld</p>		

Запис № 166 про народження Аделі Оренштайн

Дищанський, Жигмонт Самліцький, Вацлав Поланський, канцелярист – Емануель Люмпес. Міські будівничі – Казимир Голубович, Францішек Стажкевич. Інспектор поліції – Фердінанд Шибальський. Збирач податків – Міхал Зайончковський. Контролер і рахівник – Казимир Римарж. Лікар – д-р медицини Адам Загурський. Ветеринар – Ян Мглей. У місті працювали два сержанти поліції, чотири капрала, 30 поліціантів, які виконували й службу пожежників, два возні, чотири сторожі, палітурник, три фурмани, господарський наглядач, садівник і чотири шляхові наглядачі⁴⁰.

Як довго Яків мешкав у Ряшеві, встановити майже неможливо, однак той факт, що 11 березня 1901 р. саме тут у подружжя народилася (на вул. Бальдахувка, 16) перша дитина, підтверджує його більш-менш постійне життя у цьому місті (щоправда, в метричній книзі вказали, що батько – Яків Оренштайн – «купець в Коломиї» (в оригіналі наявні видимі правки: особа, яка записувала в метричну книгу відомості, спершу хотіла вказати не Коломию, а Ряшів). Ім'я новонародженій дитині (Регіна) надав 16 березня її дід Маєр Адлер, акушеркою зазначили БERTУ Рапопорт⁴¹. А вже згодом – у Коломиї – у подружжя народилися син Йосиф (3 грудня 1907 р. – дата, не підтверджена документально) та донька Аделя (Аделіна) (помилкова дата – 28 лютого 1909 р.⁴², насправді має бути 20 березня 1904 р.⁴³). Зауважмо: імена Оренштайнових дітей (на противагу іменам його сестер і брата) загалом підтверджують дилеми галицьких євреїв початку – 20–30-х років ХХ ст. – від асиміляції через акультурацію до полонізації⁴⁴.

Зміна імені як механізм асиміляції галицького єврейства

Набагато важливішими за прізвища для євреїв були імена, оскільки вони надавали їм більшої ваги саме через релігійне значення. А пропагована в 1880–1890-х роках асиміляційна формула «поляки Мойсеєвої віри» знаходила

⁴⁰ *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1899*, Lwów 1899, s. 377.

⁴¹ *Księga urodzeń Urzędu Metrykalnego Izraelickiego w Rzeszowie, 1900–1902 r.*, zesp. 533, sygn. 66 (запис № 59 (Regina) за 1901 р.), APRz.

⁴² Orenstein Joseph, T/D 390/370, copy of doc. No 98977960#1 in conformity with the ITS Archives, Yad Vashem Archives. Липень 2014 р.; Orenstein Adele, verh. Wilf, T/D 390/372, copy of doc. No. 98977978#1 in conformity with the ITS Archives, Yad Vashem Archives. Липень 2014 р.

⁴³ *Księga metrykalna urodzeń*, t. XXIX, gm. Kołomyja, pow. Kołomyja [1904], zesp. 300, sygn. 2410, mkf. 91720 (запис № 166 (Adela) за 1904 р.), AGAD.

⁴⁴ Anna Landau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa, 2006, s. 39–43; Марія Вовчко, «Це ім'я краще надається для презентації моєї особи»: зміна імен і прізвищ євреями Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., [у:] *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, випуск ХVІІ–ХVІІІ, Дрогобич 2014, с. 220.

підтримку саме через прив'язаність до релігії. А що діалектне єврейське ім'я у громадській думці найчастіше асоціювалося з відсталістю, браком освіти й ортодоксальними поглядами, то це створювало ситуацію, коли частина євреїв хотіла, але не могла повноцінно інтегруватися у чужорідне середовище. Паралельно існував дуалізм у використанні імен: у різних місцях євреї використовували біблійне (в синагогах) або світське, часто християнське (поза синагогою) ім'я. Найчастіше євреї обирали для себе канонізовані християнські імена: Юдек заміняли на Юстин, Пінкас — на Павел, Вольф Герш — Вільгельм Генрик, Юда — Юліуш, Барух — Болеслав, Самуель — Зигмунд, Лазар — Людвік. Поширеними були імена германського походження: Ізраель Мойзеш змінювали на Ізидор Максиміліан, Фішель на Філіп, Абрагам — Бруно, Соломон — Ендмунд, Барух — Бенедикт, Герш — Герман, Берл — Бертольд, Абрагам Гірш — Адольф, Абель — Альберт, Маєр — Макс, Самуель — Еміль, Ляйб — Леон. Галицькі євреї також обирали поширені в досліджуваній період імена, такі як: Альфред, Бруно, Даніель, Конрад, Леон, Норберт, Оскар, Рудольф, Фрідріх, Ульріх, Кароль, Ігнацій, Маурицій, Шимон і Юзеф. Траплялися випадки, коли органи влади дозволяли євреям змінювати помилково записані імена на біблійні (Янкель, Єкев, Юкель на Якоб) чи аби уможливити переклад єврейських імен на сучасні (Малька — на Регіна чи Блума — на Флора) та інші.

До євреїв, що змінювали імена, можна зарахувати: 1) усіх, хто мав стосунок до державної служби та війська; 2) купців й осіб, пов'язаних з торгівлею; 3) тих євреїв, що прямо прагнули спольщити ім'я, часто разом з прізвищем.

В асимільованих родинах дітям зазвичай надавали польські імена. А що в єврейських родинах панував звичай надавати дітям імена померлих родичів, то не мусили вони бути такими ж самими, однак вони мали б нагадувати імена предків, котрих уже не було на світі. Тож у багатьох родинах старалися дотримуватися такого звичаю, але не надавати дитині власне єврейське ім'я, проте замінюючи його подібним польським. З другого боку, ім'я дитини, яке записали в документах, від самого початку родичі визнавали «офіційним», а тому в повсякденному житті ніхто не мав наміру його використовувати. Польські імена надавали й не цілком асимільовані євреї, адже вважали їх часто «лагіднішими» чи «шляхетнішими» від імен єврейських, які сприймалися як бридкі чи смішні. Для цього в родинах, не надто асимільованих, трактували, що польські імена нібито звучатимуть краще для вуха поляків. Діти з асимільованих родин так при звичаювалися до польських форм імен, що вони зі здивуванням реагували на своїх єврейських однолітків, які носили традиційні імена, не тому що вважали ті «гіршими», а тому, що просто таких не знали. Тому існувала тенденція надавати дітям «польські» імена, що мали б поліпшити життя і допомогти в кар'єрі. Була ще й своєрідна мода на польські імена в родинах, які тільки-но стали на шлях асиміляції. Тут панував снобізм, адже дітям-юдеям надавали суто християнські імена. Ймовірно, обираючи польське ім'я, євреї лише наполовину втрачали номінативні ознаки свого етнічного походження, адже саме так вони намагалися досягнути бажаного статусу в суспільстві. Щоправда, в баченні польської провінційної влади така єврейська акультурація заслуговувала на схвалення, коли йшлося про зміну фамільних прізвищ, найчастіше в поєднанні з конверсією.

Сьогодні мало відомо про Оренштайнове життя упродовж 1875–1901 років, хіба що про його народження, ймовірно освіту та військовий відбутток, одруження і життя то в Коломиї, то в Ряшеві. Однак немає жодних сумнівів, що доба його першого 25-річчя була позначена різними перипетіями, лабіринтами професійного утвердження, його етнічної ідентифікації, перших переломів за молодих літ, навчання та перших самостійних кроків, уже як глави сімейства. Я переконаний, що Яків був типовим витвором того середовища, в якому йому судилося прийти на світ Божий, адже вже з цього часу він намагався бути «своїм» серед «чужих». Власне цю дилему, загальну для тогочасного єврейства, підсумував Іван Франко: «...із культурно-історичного й народно-психологічного боку галицьке єврейство це такий дивний витвір, що його цілком не може зрозуміти ні людина, яка стоїть ізбоку, ні та, що знаходиться серед нього, бо кожному з них доводиться бачити іншу фізіономію й рівночасно рахуватися з іншими вартостями»⁴⁵.

Тому-то він постійно переміщувався системою координат галицького єврейства, а його перші два десятиліття життя склалися з розмаїття конкретних випадків, тому паралельно з тим виміром життя, який молодий Оренштайн мусив поділяти з неєвреями як громадянин, його життя складалося з визначених соціальних відносин, які потрібно було підтримувати; культурних процесів, які слід було плекати; діяльності, в якій треба було брати участь; обставин повсякдення, до яких треба пристосовуватися; моральних і соціальних стандартів, за якими слід жити як євреєві.

⁴⁵ Іван Франко, *Семітизм і антисемітизм у Галичині*, [у:] І. Франко, *Zur Judenfrage (до юдейського питання). Статті*, Київ 2002, с. 14–15.